

УДК 159.9

Назаров О.О. к. психол. наук, професор, перший проректор з навчальної та методичної роботи Національного університету цивільного захисту України;

Кучеренко С.М. к. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: Kucherenko@nuczu.edu.ua

Кучеренко Н.С. к. психол. наук, асистент Української інженерно-педагогічної академії.

ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ

В статті розглянуті структура професійної діяльності та професійно важливі якості офіцерів технічного профілю. Визначено, що їх службово-бойова діяльність здійснюється в повсякденних, особливих та екстремальних умовах, що висуває відповідні вимоги до їх професійної мотивації, рівня стресогенності, організаційних здібностей, відповідальності, певним психологічним складовим особистості офіцера технічного профілю.

Ключові слова: професійна діяльність, структура професійної діяльності, професійно важливі якості офіцера технічного профілю.

В статье рассмотрены структура профессиональной деятельности и профессионально важные качества офицеров технического профиля. Определено, что их служебно-боевая деятельность осуществляется в повседневных, особых и экстремальных условиях, выдвигает соответствующие требования к их профессиональной мотивации, уровню стрессогенности, организационным способностям, ответственности, определенным психологическим составляющим личности офицера технического профиля.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, структура профессиональной деятельности, профессионально важные качества офицера технического профиля.

Постановка проблеми. Військова діяльність на сьогоднішній день різноманітна, має відповідну своєрідність та специфіку, налічує велике число спеціальностей. Тому психологічний аналіз повинен враховувати як схожість різних видів військової діяльності, так і певні відмінності профілю службово-бойової діяльності (в нашому дослідженні інженерно-технічної). Незважаючи на істотні відмінності у змісті професійної діяльності офіцерів різних профілів, існують і загальні показники, що дозволяють виробляти узагальнений аналіз діяльності фахівців різних профілів.

Спільним є те, що службово-бойова діяльність офіцерського складу спрямована на забезпечення та підтримку бойової готовності особового складу, техніки, озброєння і включає в себе інші види служби. Аналізуючи умови, характерні для даного виду діяльності, в першу чергу можна

відзначити їх екстремальність. Багато в чому психологічна специфіка військової діяльності пов'язана також з дією таких незвичайних екстремальних чинників, як небезпека; високий рівень екстремальності та наявності фактора ризику, постійною потенційною загрозою стресу, а також загроза для життя. Має значення у цій діяльності дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; надзвичайний динамізм розвитку подій; необхідність у безперервному аналізі потоку реструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

На військовослужбовця впливають такі психогенні чинники як: фізичні та психічні перевантаження, монотонія, зміна звичайного режиму праці та відпочинку, зрушені часові характеристики, недостатня комфортність робочого простору, наявність великої кількості психологічно некомфортних ситуацій, та ситуацій з високою невизначеністю початкових даних. З психологічної точки зору можуть негативно впливати обмеження особистісно-значущої інформації, самотність або групова ізоляція (інформаційна спустошення партнерів по спілкуванню, відсутність інтимного простору, постійне знаходження в колективі та під наглядом, надвисока публічність, занадто жорсткий контроль).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні в психології існує значна кількість робіт, присвячених теоретичній розробці проблеми дослідження особливостей професійної діяльності та професійного розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності. До їх числа відносяться роботи О. Бандурки, В. Бодрова, С. Бочарової, С. Дружилова, Е. Зеєра, О. Землянської, Є. Клімова, Б. Ломова, А. Маркової, К. Платонова, В. Шадрікова та інших авторів.

Проблем виявлення психологічних особливостей професійної діяльності офіцерів різного профілю та обґрунтуванню психологічних факторів її ефективності присвячено багато робіт - (Н. Афанасьєвої, О. Москаленко, Л. Перелігіної, І. Сиромятніков, і ін).

Метою статті є визначення особливостей професійної діяльності офіцера технічного профілю та її психологічної структури .

Виклад основного матеріалу. Військова діяльність на сьогоднішній день налічує велике число спеціальностей, які мають різноманіття, своєрідність та специфіку. Тому психологічний аналіз повинен враховувати як схожість різних видів військової діяльності, так і певні відмінності профілю професійної військової діяльності (в нашому дослідженні інженерно-технічної).

Незважаючи на істотні відмінності у змісті службової діяльності офіцерів різних профілів, існують і загальні показники, що дозволяють виробляти узагальнений аналіз діяльності фахівців різних профілів.

На етапі вивчення психологічних особливостей офіцерів технічного профілю ми виходили з того, що воно повинно базуватися на аналізі їх професійної діяльності. Для цього ми застосовували метод системного аналізу професійної діяльності - професіографію, при цьому також були застосовані аналіз документації, оцінки експертів, бесіда, спостереження, що дозволило нам вивчити різні етапи діяльності, розкрити особливості компонентів психологічної структури професійної діяльності офіцерів технічного профілю, у процесі якого ми мали можливість обґрунтувати предмет і мету службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю, визначити її основні завдання і функції, особливості професійної мотивації, властивостей індивідуальності офіцерів технічного профілю і співвідношення їх з професійною діяльністю, вимоги до психіки фахівця, які здібності є передумовою ефективного виконання праці, систему знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей, установити характер, умови, специфіку праці, визначити зовнішні та внутрішні фактори позитивного або негативного впливу на психіку особистості, працездатність тощо.

Аналіз професійної діяльності дозволяє визначити критерії, що визначають її ефективність, вони повинні відображати всі сторони професійної праці фахівців, бути надійними, визначати рівень професійної підготовленості спеціалістів, практичні, забезпечувати простоту і порівняно невисоку вартість отримання необхідних результатів. В їх якості використовувалися: ефективність виконання службово-бойової діяльності офіцерами технічного профілю, нормативна документація, що відображає професійні особливості, здатність до професійного навчання, експертні оцінки, самооцінка тощо. Важливими аспектами такого аналізу були можливість розробки шляхів вдосконалення психологічного забезпечення службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю, прогнозування ефективного виконання професійних функцій майбутніми офіцерами технічного профілю.

Особлива увага при здійсненні такого аналізу приділялася тим етапам професійної праці, у яких виражена основна сутність і складність даної професії та від яких більшою мірою залежить результат діяльності офіцерів.

Відмінності в діяльності військових фахівців різного профілю полягають у специфічному для даного напрямку поєднанні видів діяльності і типових виконуваних завдань.

В даний час виділяють наступні види діяльності:

- інженерно-технічна;
- операторська або диспетчерська (оперативно-штабна);
- постачання та забезпечення;
- організаторська (командна, управлінська);
- соціально-педагогічна.

Сучасна діяльність військового інженера передбачає технічне або технологічне конструювання та підтримку технічних та технологічних військових засобів. Цей вид діяльності залучає постійне опанування та практичне вживання наукових знань з ціллю створення або вдосконалення військової техніки та технології. До типових завдань військового інженера надходять аналіз технічної інформації та її систематизація, дослідження технічних можливостей та розробка проектів в власній предметній технічній галузі, комплексне вивчення технічних проблем та обґрунтування прийняття технічних рішень, складання технічної документації, перевірка стану устаткування, випробування обладнання тощо.

В цілому можна сказати, що сьогодні військово-технічна діяльність являє собою складний комплекс різних видів діяльності (винахідницька, конструкторська, проектувальна, технологічна і т.п.). Вона обслуговує різноманітні сфери військової техніки та технології (машинобудування, електротехніку, засоби зв'язку, хімічні технології та ін). Військовий технічний фахівець одного профілю просто не зможе виконати всі технічні види роботи, необхідні для випуску будь-якого складного виробу.

Для сучасної військової технічної та інженерної діяльності характерна глибока диференціація функцій щодо потреб різних галузей військової сфери, кожна з яких має власну специфіку. Все це призвело до поділу на цілий ряд взаємопов'язаних видів діяльності, які виконують офіцери технічного профілю.

Якщо прослідити еволюцію військової техніки, технології та інженерії, така диференціація відбулась протягом часу, однак, це стало можливим далеко не відразу. Диференціація на різні види інженерної та технічної діяльності відбувалась поступово. На перших етапах виникнення військова інженерно-технічна діяльність була орієнтована на застосування знань природничих наук (головним чином, фізики), а також математики у час війни, і залучала до себе разом винахідництво, конструювання, розробку технології виготовлення нової військово-технічної системи, випробування та підтримку у бойовій готовності. Така військово-інженерна діяльність, спочатку виконувалась окремими науковцями, майстрами або винахідниками (водночас конструкторами і технологами), та була тісно пов'язана з практичною діяльністю, виготовленням, виробництвом.

Потім зв'язок між наукою (дослідництвом) та практикою, (виробництвом) здійснювався за допомогою креслярів та креслень. Сьогодні в суспільстві відбулась більш глибока диференціація між теорією, інженерною (проектною, конструкторською) діяльністю та виробництвом. Але по цей час технічна та інженерна діяльність військових пов'язана з дослідженнями. Інженерні дослідження, на відміну від теоретичних досліджень в технічних науках, безпосередньо вплетені в технічну та інженерну діяльність. Такі дослідження залучають поточні та попередні

обстеження, технічні обґрунтування, аналіз технічних можливостей, виконання інженерних розрахунків, аналіз ефективності і т.д. Такі дослідження проводяться в сфері військової практики і спрямовані на конкретизацію наявних знань стосовно певного військового завдання.

Результати цих досліджень знаходять своє застосування, насамперед, у сфері технічного проектування. У ході діяльності офіцера технічної сфери в ній відбувається накопичення конструктивно-технічних і технологічних знань, у процесі подальшого професійного розвитку ці знання самі можуть бути предметом узагальнення та трансляції. Так формуються поступово особливі розділи інженерно-технічної науки, спеціально орієнтовані на обслуговування військової практики.

Проектування як особливий вид інженерної діяльності сформувався на початку минулого століття і пов'язаний спочатку з діяльністю креслярів та необхідністю особливого (точного) графічного зображення задуму інженера для його передачі виконавцям на виробництві. Однак поступово ця діяльність все тісніше зв'язується з науково-технічними розрахунками, відображенням на кресленні основних параметрів майбутньої військово-технічної системи.

Проектування в діяльності військового технічного напрямку необхідно відрізнити від конструювання. Для проектувальної діяльності вихідним є соціальне замовлення, тобто потреба у створенні певних об'єктів, (наприклад, необхідністю впорядкування руху транспорту) і т.п.

Результат конструкторської діяльності повинен бути обов'язково матеріалізованим у вигляді експериментального зразка, за допомогою якого уточнюються розрахунки, наведені у проекті, і конструктивно-технічні характеристики спроектованої технічної системи перед надходженням на виробництво.

Шляхом винахідницької діяльності на підставі наукових знань і технічних винаходів створюються нові принципи дії, технології, конструкції технічних систем або окремих їх компонентів. Складності у їх виготовленні, конструюванні і технічному обслуговуванні пов'язані з необхідністю створення технічних систем, всі або деякі компоненти яких принципово відмінні від існуючих. Тому винахідники ініціюють появу особливого продукту праці у вигляді патентів, авторських свідоцтв, винаходів і т.д. Останні мають, як правило, широку сферу застосування, що виходить за межі тільки військової діяльності та використовуються при конструюванні і виготовленні різноманітних технічних систем, що вживаються у суспільстві.

Діяльність військового технічного фахівця також передбачає діяльність з підтримки функціонування існуючого обладнання, або системи. Особливості цього виду діяльності - те, що в ній не створюється новий продукт, ціллю є підтримка робочого стану, функціональної єдності та робото спроможності устаткування, приладів або інших складних об'єк-

тів, що використовуються в військовій практиці.

З розробкою та функціонуванням складних систем пов'язаний специфічний вид діяльності - системотехніка. Системотехнічна діяльність здійснюється різними групами військових фахівців, що займаються розробкою або підтримкою окремих підсистем.

Розділення складної технічної системи на підсистеми йде за різними ознаками:

- згідно зі спеціалізацією, існуючої в технічних науках;
- за специфікою виготовлення;
- у відповідності зі сформованими організаційними підрозділами.

Кожній підсистемі відповідає позиція певного військово-технічного фахівця. Ці фахівці пов'язані між собою завдяки існуючим формам поділу праці, послідовності етапів роботи, загальним цілям.

Крім того системотехнічна діяльність вимагає наявності особливої діяльності з координації та управління, що поєднує як певні технічні, так і певні управлінські функції (головний конструктор, керівник теми, головний спеціаліст проекту, керівник підрозділу, відділу). Ці фахівці здійснюють координацію, науково-тематичне керівництво та відповідають за об'єднання різних підсистем в єдине ціле.

Військова інженерно-управлінська або технічно-управлінська діяльність являють собою різновид управління в громадських системах, в якій в системній єдності з'єднуються функції інженерної (технічної) та управлінської діяльності. Суть управлінської діяльності полягає у виконанні її суб'єктом функцій, пов'язаних з організаційним забезпеченням і адміністративним управлінням працівниками.

Продуктом такої діяльності є певні суспільні відносини. Характер створених на основі і в результаті такої діяльності управлінських відносин залежить від багатьох факторів, та може як сприяти стабільності виконання спільної діяльності, так і дестабілізувати її: впливати на зміст, організацію та умови праці, міжособистісні стосунки у колективі, його згуртованість, соціально-психологічний клімат, розкрити, або подавати особистісний потенціал працівників, та ін.

Основними тенденціями сучасної військово-технічної діяльності є все більш помітні тенденції прискорення темпів розвитку сучасної техніки та технології. Інформаційна техніка взяла на себе ряд обчислювальних, розумових і управлінських функцій, що істотно полегшує роботу по створенню нових військових інженерних об'єктів. Ознаками часу є процеси по розробці систем віртуальної реальності на базі комп'ютера, що поширено застосовується для військового моделювання та тренування.

Зазначені особливості відображають скорочення часових термінів між відкриттям, етапом проектування та конструювання і практичним використанням певного військового пристрою або технології. Поява все більш досконалої техніки веде до витіснення старих невдалих зразків

техніки і до зростання швидкості інтелектуалізації праці. Аналіз розвитку сучасної військово - інженерної діяльності дозволяє виділити ряд тенденцій. Це інтегративні тенденції, та посилення міждисциплінарних зв'язків, які зараз починають носити все більш комплексний характер. Одночасно спостерігаються тенденції диференціації. Цей процес особливо загострився з появою нових видів професійної, військової діяльності, з постійним її ускладненням.

Основою для побудови психологічної моделі професійної діяльності офіцера є теорія функціональних систем, що була розроблена П. Анохіним. У згоді з даним підходом кожен дію прийнято розглядати як єдність основних блоків, що спрацьовують послідовно. Модель функціональної системи включає чотири основні елементи, які утворюють замкнуту систему саморегуляції:

- блок аферентного синтезу (оцінка зовнішніх подразників);
- блок прогнозування й ухвалення рішення;
- блок дії;
- блок зворотної аферентації (або оцінки результату) [1].

Функціонування блоку аферентного синтезу в системі визначає основні аспекти змісту й спрямованості дії. Блок включає чотири компоненти: мотивацію, обставинну аферентацію; пускову аферентацію й пам'ять.

У результаті функціонування блоку прогнозування й ухвалення рішення відбувається формування образу мети й програми дій.

Продуктом функціонування блоку дії є дія, що відбулась, тобто в результаті виникає конкретний результат і інформація про нього. Параметри результату порівнюються з параметрами мети, та утворюють четвертий блок функціональної системи, здійснюючи механізм зворотного зв'язку.

Відповідно до теорії функціональних систем діяльність офіцера технічних військ технічного напрямку містить три блоки: цільовий, операційний (змістовний) та результативний. Мотиваційний блок включає мету та завдання діяльності; операційний - принципи, складові, зміст, форми та методи виконання професійних завдань. Результативний блок залучає критерії та кінцеві показники діяльності, що була виконана. З урахуванням особливостей діяльності, що вивчалась та результатів теоретичного аналізу проблеми пропонується наступне розуміння функціональної ролі виділених компонентів в діяльність офіцера технічних військ технічного напрямку.

Мотиваційний компонент характеризує в діяльності енергетично-активаційну функцію, особистісні та професійні цілі, морально-етичні норми, цінності, потреби, настанови, тенденцію до особистісного залучення в процес фахової діяльності, прагнення офіцера до реалізації ініціативних і відповідальних професійних дій, надання позитивно-

мобілізує вплив на інших суб'єктів, ставлення до професії, а також ставлення до себе як суб'єкта військово-професійної діяльності.

Операціональний компонент містить основні засоби виконання дій та відображає здатність офіцера до оцінки та узгодження зовнішнього і внутрішнього ресурсу, їх функціональне поєднання в інтересах реалізації найбільш оптимального способу дій; забезпечує інтеграцію і саморегуляцію різних психологічних підсистем; забезпечує стабільність поведінки і діяльності, збереження їх характеру при зміні, ускладненні умов.

Рефлексивний компонент залучає стандарти виконання діяльності та шаблони відповідності цілі та результату, забезпечує самооцінку відповідності професійно-психологічного потенціалу нормам професії і цілям саморозвитку; формування ставлення до себе як професіонала і суб'єкту різних видів діяльності; допомагає в побудові власної індивідуалізованої системи вимог та критеріїв до якості виконання професійних завдань.

Висновки. Проведений професіографічне дослідження дозволяє зробити висновок про те, що висока насиченість діяльності офіцерів технічного профілю ситуаціями з невизначеними та екстремальними умовами, їх (умов) стресогенністю й високим рівнем відповідальності висуває підвищені вимоги до певних психологічних складових особистості офіцера.

Це такі якості, що функціонально забезпечують:

а) адекватний аналіз ситуації, що відбулась (розвинені аналітичні та прогностичні якості, технічний досвід, пам'ять в єдності її постійних та оперативних складових);

б) пошук і знаходження оптимального варіанту дій (загальний розвиток мислення - гнучкість та широта мислення, розвинута рефлексія);

в) здатність прийняти відповідальність на себе, розумний рівень ризику та відповідальності за наслідки дій, (мотивація досягнення, внутрішній локус контролю);

г) достатню надійність та безпомилковість діяльності (досвід, емоційно-вольова стійкість, регулятивні здібності). Перераховані складові дозволили окреслити бажане коло професійно важливих якостей особистості офіцера, які вимагають розвитку в процесі його професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин П. К. Кибернетика и интегративная деятельность мозга / П. К. Анохин // Вопросы психологии. – 1966. – № 3. – С. 10–32.
2. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : Титул, 2006. – 578 с.
3. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : Титул, 2007. – 532 с

4. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов. – Харьков : Гуманитарный центр, 2011. – 296 с.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург, 1997. – 244 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
7. Ягупов В. Військова психологія : [підручник] / В. Ягупов. – К. : Тандем, 2004. – 656 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anohin P. K. Kibernetika i integrativnaja dejatel'nost' mozga / P. K. Anohin // Voprosy psichologii. – 1966. – № 3. – S. 10–32.
2. Bandurka A. M. Professionalizm i liderstvo / A. M. Bandurka, S. P. Bocharova, E. V. Zemljanskaja. – X. : Titul, 2006. – 578 s.
3. Bandurka A. M. Psihologija upravljenja / A. M. Bandurka, S. P. Bocharova, E. V. Zemljanskaja. – X. : Titul, 2007. – 532 s.
4. Druzhilov S. A. Psihologija professionalizma. Inzhenerno-psichologicheskij podhod / S. A. Druzhilov. – Har'kov : Gumanitarnyj centr, 2011. – 296 s.
5. Zeer Je. F. Psihologija professij / Je. F. Zeer. – Ekatfinburg, 1997. – 244 s.
6. Markova A. K. Psihologija professionalizma / A. K. Markova. – M. : Znanie, 1996. – 308 s.
7. Jagupov V. Vijs'kova psichologija : [pidruchnik] / V. Jagupov. – K. : Tandem, 2004. – 656 s.

УДК 159.98:351.74.08

Лефтеров В.О., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія», e-mail: lefteros@rambler.ru

АДАПТАЦІЯ ДО ЗМІН У КАР'ЄРІ. ТРЕНІНГОВА ВПРАВА «ПАДІННЯ ТА ЗЛЬОТИ В КАР'ЄРІ»

Стаття присвячена розгляду феномену змін у житті сучасної людини, охарактеризовані основні сфери життєвих змін, серед яких навчання, робота, місце проживання, сім'я, друзі, гроші, духовність, інше. Визначено психологічну формулу оптимальності та основні психологічні механізми змін. Окремо розглянуто психологічні проблеми адаптації людини до змін у професійній кар'єрі, зокрема до таких посадових переходів як ротація, зняття або пониження в посаді, призначення на вищу посаду. Запропоновано методикау і алгоритм проведення тренінгової вправи «Падіння та